



Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej (Yearbook of the Institute of East-Central Europe)

ISSN 1732-1395

Instrukcje dla autorów i Rocznik online:
<https://ies.lublin.pl/rocznik>

Ukraina w Partnerstwie Wschodnim: osiągnięcia i perspektywy

Hanna Bazhenova^a

^a Instytut Europy Środkowej

Opublikowano online: grudzień 2019

Sposób cytowania: H. Bazhenova, *Ukraina w Partnerstwie Wschodnim: osiągnięcia i perspektywy*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 17 (2019), z. 2, s. 65-93, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.2.3>.

„Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” („Yearbook of the Institute of East-Central Europe”) jest kwartalnikiem. Poszczególne teksty bądź całe zeszyty publikowane są w języku polskim lub angielskim. Na liście czasopism naukowych MNiSW z 31 lipca 2019 roku „Rocznik IEŚW” znajduje się z liczbą 70 punktów. Jest również uwzględniony w bazach ICI Journals Master List, Central and Eastern European Online Library, BazEKon oraz ERIH PLUS.

Hanna Bazhenova*

Ukraina w Partnerstwie Wschodnim: osiągnięcia i perspektywy

Ukraine in the Eastern Partnership: Achievements and Perspectives

Abstract: May 2019 marked the 10th anniversary of the launch of the European Union's Eastern Partnership initiative, which encourages democratic reforms in Azerbaijan, Armenia, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine and the strengthening of the relations and cooperation between these countries and the EU. During this period, significant results were achieved in terms of political association, economic relations and regulatory convergence. Thanks to this initiative, Moldova, Georgia and Ukraine signed association and free trade area agreements (DCFTAs) and achieved visa-free travel. One of the main drawbacks of the programme at this stage is that it does not provide for a differentiated approach towards partner countries and deeper cooperation with those already signatory to Association Agreements.

The anniversary of the Eastern Partnership encourages to take stock of the results of the initiative and identify perspectives for its further development. The aim of this article is to identify the main achievements of the Eastern Partnership from the perspective of Ukraine's priorities and interests, as well as to propose a new effective model of relations between Ukraine and other partner countries with the EU under this initiative. The text sets out and analyses the main stages of the cooperation between Ukraine and the EU in the years 1991–2019, especially the participation of Ukraine in the European Neighbourhood Policy and the Eastern Partnership. The article shows that the Eastern Partnership policy and its implementation mechanisms need a structural review and differentiated, individual approaches that would meet the needs, expectations and interests of all the parties. If the EU intends to continue building mutually beneficial relations with its eastern neighbours, it should not only maintain the existing initiative, but also adapt it effectively to the challenges of the present. The EU should therefore develop a sufficiently attractive and effective model of cooperation to support pro-European reforms in its partner countries.

Keywords: Ukraine, European Union, European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, 10 years, integration, differentiated approach

* Dr Hanna Bazhenova – Instytut Europy Środkowej, ORCID: 0000-0003-1724-7213, e-mail: bage-novaa@gmail.com.

Wstęp

Stosunki między Ukrainą a Unią Europejską zostały oficjalnie nawiązane w grudniu 1991 r. kiedy minister spraw zagranicznych Niderlandów – państwa przewodniczącego wówczas w UE – w liście napisanym w imieniu Stowarzyszenia uznał niepodległość Ukrainy. W uchwale Rady Najwyższej z 2 lipca 1993 r. „O głównych kierunkach polityki zagranicznej Ukrainy” po raz pierwszy pojawiła się informacja o europejskich aspiracjach państwa. Dokument zawierał stwierdzenie, że celem ukraińskiej polityki zagranicznej jest członkostwo we Wspólnotach Europejskich oraz w innych strukturach europejskich, pod warunkiem że nie zaszkodzi to narodowym interesom państwa. Pierwszym etapem na tej drodze miało się stać podpisanie Układu o partnerstwie i współpracy¹.

Ukraińska polityka lat 90. nie była jednak ukierunkowana na przystąpienie do UE, zatem stosunki między stronami nie rozwijały się dynamicznie. Ważną fazą w zacieśnianiu współpracy był czerwiec 1994 r., kiedy został podpisany Układ o partnerstwie i współpracy z państwami członkowskimi UE (PCA)². Wytyczył on podstawy zbliżenia Ukrainy do standardów UE. Strategiczny kurs państwa w kierunku integracji europejskiej wyznaczała z kolei Strategia integracji Ukrainy z Unią Europejską z 1998 r., która m.in. deklarowała wchodzenie państwa w europejską przestrzeń polityczną, gospodarczą i prawną oraz tworzenie warunków niezbędnych dla członkostwa w UE³. 10 grudnia 1999 r. Rada

- 1 «Про Основні напрями зовнішньої політики України». Постанова Верховної Ради України від 2.07.1993 № 3360-XII, *Законодавство України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#086> [6.09.2019] [«Pro Osnovni napriamy zovnishn'oi polityky Ukrainy». Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 2.07.1993, no. 3360-XII, *Zakonodavstvo Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#086>, 6.09.2019].
- 2 Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, 14.06.1994, *Законодавство України*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012 [6.09.2019] [Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukraïnoiu i levropeïsk'ymy Spivotovarystvamy ta ïkh derzhavamy-chlenamy, 14.06.1994, *Zakonodavstvo Ukrainy*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012, 6.09.2019]; *Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States and Ukraine*, „Official Journal of the European Communities”, 19.02.1998, vol. 41, L 49, s. 3, <http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=yes&treatyTransId=659> [9.09.2019].
- 3 «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу». Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98, *Законодавство України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98> [6.09.2019] [«Pro zatverdzhennia Stratehii intehratsii Ukraïny do levropeïsk'oho Soiuzu». Ukaz Prezidenta Ukraïny vid 11.06.1998, no. 615/98, *Zakonodavstvo Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>, 6.09.2019].

Europejska przyjęła Wspólną strategię UE wobec Ukrainy, zaznaczając, że uwzględnia ona proeuropejski wybór i europejskie aspiracje państwa⁴. Zgodnie z postanowieniami wśród celów Strategii znalazło się wspieranie reform gospodarczych i procesów demokratycznych w niepodległej Ukrainie. Dokument nie zawierał jednak żadnych wyrazów poparcia potencjalnego członkostwa Ukrainy w Unii, a jedynie ofertę bliskiej współpracy i pomocy w transformacji. Podobne sformułowania zawarte były wcześniej w PCA, a następnie w wielu dokumentach powstałych w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa⁵. Na początku XXI w. stosunki między Ukrainą a UE weszły w nową fazę. Spowodowały to zarówno zmiany w samym państwie, jak i ewolucja unijnej polityki integracyjnej.

Celem niniejszego artykułu jest ustalenie głównych osiągnięć Partnerstwa Wschodniego z perspektywy priorytetów i interesów Ukrainy, a także zaproponowanie nowego, efektywnego modelu stosunków między Ukrainą a innymi państwami partnerskimi z UE w ramach tej inicjatywy. W tekście wyodrębnione i przeanalizowane zostały główne etapy współpracy Ukrainy i UE w latach 1991-2019, zwłaszcza udział państwa w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa i Partnerstwie Wschodnim. Artykuł pokazuje, że polityka Partnerstwa Wschodniego i mechanizmy jego realizacji potrzebują rewizji strukturalnej i wdrożenia zróżnicowanego podejścia programowego, które będzie odpowiadało potrzebom, oczekiwaniom oraz interesom wszystkich stron. Jeśli UE zamierza nadal rozwijać tę politykę, powinna adaptować istniejący model współpracy ze swoimi wschodnimi sąsiadami do wyzwań teraźniejszości.

1. Europejska Polityka Sąsiedztwa

W 2004 r. rozpoczął się nowy etap integracji europejskiej, który symbolizował historyczne zjednoczenie Europy po zakończeniu

4 Presidency Conclusions. Helsinki European Council 10 and 11 December 1999, C/99/3000, Commission européenne, https://europa.eu/rapid/press-release_PRES-99-3000_en.htm?locale=FR [20.10.2019].

5 S. Górka, *Drugorzędna polityka o dużych perspektywach rozwoju. Rzecz o polityce wschodniej UE*, [w:] *Polska w grze międzynarodowej. Geopolityka i sprawy wewnętrzne*, Kraków 2010, <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=227> [20.10.2019].

„zimnej wojny”. Do UE wstąpiło osiem państw Europy Środkowej (Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Słowacja, Słowenia, Węgry) oraz dwa państwa śródziemnomorskie (Cypr i Malta). Licząca wówczas 25 członków⁶ Wspólnota potrzebowała nowej koncepcji polityki zagranicznej, w szczególności wobec państw, które stały się jej nowymi sąsiadami. Wypracowywanie koncepcji trwało od 2002 r. Już 11 marca 2003 r. Komisja Europejska i Wysoki Przedstawiciel UE ds. Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa przedstawili komunikat „Szersza Europa – sąsiedztwo: nowe ramy dla stosunków z naszymi wschodnimi i południowymi sąsiadami” (ang. *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*)⁷. Stanowił on pierwszą całościową wizję nowej unijnej polityki zagranicznej, która miała objąć jednolitą strategią współpracy region od Morza Barentsa na północy do Morza Śródziemnego na południu⁸.

Komunikat ten stał się podstawą do wypracowania dokumentu strategicznego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (EPS, ang. *European Neighbourhood Policy*), przedstawionego 12 maja 2004 r. W myśli Strategii, EPS miała zapobiec tworzeniu nowych linii podziału w Europie, a jednocześnie otoczyć Unię tzw. kręgiem przyjaciół oraz służyć wzmocnieniu dobrobytu. Jej długotrwałym celem było zapewnienie bezpieczeństwa i stabilności w całym regionie. Jako główne obszary współpracy wskazano: promowanie wspólnych europejskich wartości (demokracji, państwa prawa, poszanowania praw człowieka); współ-

6 Dwa kolejne państwa Bułgaria i Rumunia przystąpiły w 2007 r.

7 A. Nitzske, *W kierunku nowej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2016, nr 10, s. 382-383. Więcej o Europejskiej Polityce Sąsiedztwa zob.: P. Marcinkowska, *Europejska Polityka Sąsiedztwa: Unia Europejska i jej sąsiedzi – wzajemne relacje i wyzwania*, Warszawa 2011; *Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej: geneza, doświadczenia, perspektywy*, red. J. Fiszer, Warszawa 2012; B. Piskorska, *Soft power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017; K. Böttger, *Die Entstehung und Entwicklung der Europäischen Nachbarschaftspolitik: Akteure und Koalitionen*, Baden-Baden 2010; *The European Neighbourhood Policy in Perspective: Context, Implementation and Impact*, eds. R. Whitman, S. Wolff, Basingstoke 2012; *The European Neighbourhood Policy in a Comparative Perspective: Models, Challenges, Lessons*, ed. S. Gstöhl, London – New York 2016; *Theorizing the European Neighbourhood Policy*, eds. S. Gstöhl, S. Schunz, Abingdon 2017; D. Bouris, T. Schumacher, *The Revised European Neighbourhood Policy: Continuity and Change in EU Foreign Policy*, London [2017].

8 Commission of the European Communities, *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 11.3.2003, COM(2003) 104 final, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/como3_104_en.pdf [21.09.2019].

pracę w zakresie zapobiegania konfliktom i zarządzania kryzysami; wspieranie reform gospodarczych i zasad gospodarki wolnorynkowej; harmonizację ustawodawstwa państw objętych EPS z prawem unijnym; pogłębienie współpracy w dziedzinie: transportu, energetyki, telekomunikacji, kultury, nauki i oświaty, ochrony środowiska; wprowadzenie ułatwień w ruchu transgranicznym, zacieśnienie współpracy w obszarze wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych⁹. Nowym państwom sąsiedzkim zaoferowano perspektywę udziału w rynku wewnętrznym UE. Warto zauważyć, że proponowany plan powtarzał formułę zbliżenia, którą UE stosowała wobec państw Europy Środkowej, a mianowicie: coroczne raporty okresowe Komisji Europejskiej, plany działań uzgodnione przez UE i poszczególnych partnerów oraz narodowe programy ich wdrażania przez państwa sąsiadujące.

EPS adresowana jest do państw, które mają bezpośrednie granice lądowe lub morskie z państwami UE i które nie zostały objęte perspektywą włączenia do Unii¹⁰. Należą do nich: Algieria, Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Egipt, Gruzja, Izrael, Jordania, Liban, Libia, Maroko, Mołdawia, Palestyna, Syria, Tunezja oraz Ukraina. Z kolei stosunki z Rosją objęte są oddzielnym partnerstwem strategicznym.

W EPS można wyodrębnić dwa etapy: przed 2008 r. i po 2008 r. W ramach pierwszego etapu Unia starała się budować ze wszystkimi grupami państw sąsiadujących niemal jednorodną politykę, która różniła się jedynie planami działań. Natomiast w drugim etapie skorygowano niedoskonałość stosowanego wcześniej podejścia i zaczęto budować dwa wymiary EPS: wschodnioeuropejski oraz śródziemnomorski. Istnienie tych dwóch wymiarów w rzeczywistości podważyło istnienie samej EPS, ponieważ państwa sąsiadujące chciały promować swoje interesy w ramach podobnych zasad geograficznych, politycznych i mentalnych. Dlatego też EPS ma obecnie sens jedynie ze względu na mechanizm finansowania w postaci Europejskiego Instrumentu

9 A. Adamczyk, *Znaczenie Europejskiej Polityki Sąsiedztwa dla budowania stosunków z państwami Europy Wschodniej*, [w:] *Rola Polski w kształtowaniu polityki wschodniej Unii Europejskiej na przykładzie Ukrainy*, red. J. Borkowski, Warszawa 2006, s. 28.

10 Commission of the European Communities, *Wider Europe*, s. 3-4.

Sąsiedztwa i Partnerstwa (EISP), natomiast polityka realizowana jest w formie Partnerstwa Wschodniego oraz Unii dla Śródziemnomorza¹¹.

2. Inicjatywa Partnerstwa Wschodniego i Ukraina

Partnerstwo Wschodnie, które powstało w 2009 r. w ramach EPS, obejmuje sześć państw Europy Wschodniej: Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzję, Mołdawię oraz Ukrainę. Inicjatywa ta zapoczątkowała formalne rozgraniczenie podejścia polityki zagranicznej UE wobec południowych i wschodnich sąsiadów. Pod tym względem Partnerstwo Wschodnie było pozytywnie odebrane przez władze Ukrainy, ponieważ na poziomie instytucjonalnym państwo znalazło się w osobnej grupie¹². Niemniej inicjatywa nie przewidywała perspektywy przystąpienia krajów partnerskich do Unii.

Celem Partnerstwa Wschodniego jest wspieranie reform w państwach partnerskich, m.in. poprzez podpisanie układów o stowarzyszeniu, ustanowienie stref wolnego handlu (SWH) oraz liberalizację wizową między UE a państwami partnerskimi. Funkcjonowanie inicjatywy opiera się na zasadach zróżnicowania, współwłasności, odpowiedzialności i wzajemnej rozliczalności oraz na regule „więcej za więcej”, zgodnie z którą wysokość wsparcia UE została uzależniona od dynamiki przeprowadzania wewnętrznych reform w państwach objętych Partnerstwem Wschodnim.

Inicjatywa rozwija się zarówno w wymiarze dwustronnym, jak i wielostronnym. Wymiar dwustronny obejmuje relacje Unii z poszczególnymi państwami partnerskimi. Dotyczą one wykonania zadań w zakresie stowarzyszenia politycznego i integracji gospodarczej z UE (układ o stowarzyszeniu i SWH), mobilności obywateli (liberalizacja wizowa), współpracy sektorowej (bezpieczeństwo energetyczne, rozwój rolnictwa, polityka społeczna itp.). Wymiar wielostronny kon-

11 O. Грінєнко, *Європейська політика сусідства як підґрунтя для співробітництва Європейського Союзу з Україною*, „Європейське право” 2012, № 2-4, s. 210-212 [O. Hrinenko, *levropeis'ka polityka susidstva iak pidgruntia dlia spivrobotnytstva levropeis'koho Soiuzu z Ukrainoiu*, „levropeis'ke pravo” 2012, no. 2-4, s. 210-212].

12 УНІАН, „Какая Украине польза от «Восточного партнерства?»”, 16.10.2009, <https://www.unian.net/politics/218349-kakaya-ukraine-polza-ot-vostochnogo-partnerstva.html> [20.10.2019] [UNIAN, „Kakaia Ukraine pol'za ot «Vostochnogo partnerstva?»”, 16.10.2009, <https://www.unian.net/politics/218349-kakaya-ukraine-polza-ot-vostochnogo-partnerstva.html>, 20.10.2019].

centruje się na wymianie informacji i doświadczeń w zakresie implementacji reform wewnętrznych i realizowany jest podczas szczytów prezydentów państw i rządów państw członkowskich UE oraz państw partnerskich (co 2 lata), posiedzeń ministrów spraw zagranicznych (coroczne) oraz posiedzeń ekspertów. Od maja 2011 r. instytucjonalną podstawę tej współpracy stanowi również Zgromadzenie Parlamentarne EURONEST¹³, które odpowiada za wielostronny dialog parlamentarny oraz za kontrolę i przegląd wszystkich działań dokonywanych w ramach Partnerstwa Wschodniego.

W celu zacieśnienia kontaktów między organizacjami pozarządowymi i ułatwienia dialogu między nimi a organami władzy publicznej w ramach inicjatywy utworzono Forum Społeczeństwa Obywatelskiego (FSO)¹⁴. Przedstawiciele Forum zaproszeni zostali do udziału w platformach tematycznych i panelach Partnerstwa Wschodniego, spotkaniach ministerialnych i szczytach. Pod patronatem FSO w każdym państwie partnerskim działają narodowe platformy Forum. Ukraińską Narodową Platformę, która jednoczy ponad 150 organizacji pozarządowych, koordynuje Iurii Wdowenko.

Z perspektywy ukraińskich polityków Partnerstwo Wschodnie było interpretowane jako asymetryczna odpowiedź na wysiłki państwa zmierzające do przystąpienia do UE. W momencie uruchomienia inicjatywy władze Ukrainy już od ponad dwóch lat prowadziły rozmowy na temat zawarcia poszerzonej umowy z UE, którą póź-

13 Council of the European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009*, Brussels, 7.05.2009, 8435/09 (Presse 78), https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf [20.10.2019]; D. Szeligowski, *Partnerstwo Wschodnie. Analiza efektywności na przykładzie Ukrainy*, WSiIZ Working Paper Series, październik 2013, http://workingpapers.wsiiz.pl/pliki/working-papers/Szeligowski_WPS%204_102013.pdf [20.10.2019]. Zob. również: O. Barbarska, D. Milczarek, *Polityka wschodnia Unii Europejskiej: porażka czy sukces?*, Warszawa 2014; *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej*, red. M. Greła, Z. Rapacki, Warszawa 2016; T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4 (51), s. 242-256; idem, *The Ukraine Crisis and European Union's Eastern Partnership Revisited*, „Studia Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio K – Politologia, 2016, vol. 23, no. 1, s. 7-15; idem, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej w dobie wstrząsów i przemian Europy Wschodniej*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs” 2017, no 3, 183-193; idem, *Patrząc na Wschód: Unia Europejska wobec niestabilnego wschodniego sąsiedztwa*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2017, nr 11, s. 57-69; E. A. Korosteleva, *“The Politics” and “the Political” of the Eastern Partnership Initiative: Reshaping the Agenda*, Abingdon – New York 2018.

14 A. Kalicka-Mikołajczyk, *Ramy prawne i zasady unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec partnerów wschodnich*, Wrocław 2013, s. 252.

niej oficjalnie mianowano układem o stowarzyszeniu. Poza tym od października 2008 r. Ukraina negocjowała w sprawie zniesienia wiz z Unii¹⁵. W związku z tym oraz biorąc pod uwagę fakt, że Partnerstwo Wschodnie nie przewidywało perspektywy unijnej, było ono postrzegane jako instrument niewnoszący zasadniczo nic nowego do tego, co już zostało osiągnięte w ramach stosunków dwustronnych. Inicjatywa *de facto* stanowiła jedynie poszerzenie na inne państwa partnerskie tej oferty, z której Ukraina już korzystała. Kolejnym punktem krytyki był niewystarczający poziom finansowania Partnerstwa Wschodniego i arbitralnie ustalone przydziały środków dla poszczególnych państw partnerskich¹⁶.

W tych okolicznościach Ukraina skupiła się na dwustronnym wymiarze relacji z UE, a jednocześnie korzystała z nowych elementów dwustronnej i wielostronnej współpracy, oferowanych w ramach Partnerstwa Wschodniego¹⁷. Władze Ukrainy rozwijały ponadto dwustronną i wielostronną współpracę sektorową z poszczególnymi państwami partnerskimi w ramach tej inicjatywy. Szczególne zainteresowanie wykazywały projektami z dziedziny zarządzania granicami, efektywności energetycznej, środowiska i standardów sanitarnych oraz fito-sanitarnych¹⁸. Przykładowo 5 listopada 2009 r. Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy i Republiki Białoruś podpisały „Memorandum o współpracy w ramach Partnerstwa Wschodniego”. Państwa zgodziły się, że inicjatywa przewodnia „Zintegrowane zarządzanie granicami” jest jednym z priorytetowych kierunków współpracy. Uzgodniły ponadto, że będą koordynować działania w zakresie przygotowania i realizacji projektów infrastrukturalnych (zwłaszcza energetycznych

15 Zob.: Міністерство закордонних справ України, „Про переговори між Україною та Європейським Союзом стосовно укладення Угоди про асоціацію”, <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/812> [28.09.2019] [Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukraïny, „Pro perehovory mizh Ukraïnoiu ta levropeïsk'ym Soiuzom stosovno ukladennia Uhody pro asotsiatsiiu”, <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/812>, 28.09.2019].

16 K. Zarembo, L. Litra, *Ukraine. New engines for the partnership*, [w:] *The Eastern Partnership a Decade On: Looking Back, Thinking Ahead*, eds. S. Secrieru, S. Saari, Chaillot Paper, 153, [Paris] 2019, s. 28-29; I. Solonenko, *Added Value? Eastern Partnership and EU-Ukraine Bilateral Relations*, „Internationale Politik und Gesellschaft” 2011, Bd. 3, s. 120; J. Benedyczak, A. M. Dyner, L. Gibadło, E. Kaca, J. Pieńkowski, D. Szeligowski, *Wizja rozwoju Partnerstwa Wschodniego po 2020 roku*, red. E. Kaca, Warszawa 2019, s. 20.

17 I. Solonenko, *op.cit.*, s. 125.

18 K. Zarembo, L. Litra, *op.cit.*, s. 29.

i transportowych) w celu zwiększenia tranzytu ropy naftowej i gazu przez terytoria obu państw¹⁹.

3. Główne osiągnięcia Ukrainy w ramach Partnerstwa Wschodniego

3.1. Układ o stowarzyszeniu i Umowa o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu (DCFTA)

W 2019 r. Partnerstwo Wschodnie obchodzi dziesięciolecie swego istnienia. Dla Ukrainy ten okres dzieli się wyraźnie na dwa etapy: przed Euromajdanem oraz po nim i po zawarciu układu o stowarzyszeniu. Część polityczna układu została podpisana 21 marca 2014 r. (weszła w życie 1 listopada), część ekonomiczna – 27 czerwca 2014 r. Jednocześnie 11 marca tego samego roku UE przyznała autonomiczne preferencje handlowe dla Ukrainy w ramach DCFTA. Zniosły one cła dla około 95% ukraińskich produktów przemysłowych i około 83% produktów rolnych i żywnościowych. Na zasadach tymczasowego stosowania DCFTA zaczęła obowiązywać od 1 stycznia 2016 r., a ostatecznie wdrożona została w ramach układu o stowarzyszeniu 1 września 2017 r.

Obecnie UE jest głównym handlowym partnerem Ukrainy. W ciągu ostatnich trzech lat eksport towarów z Ukrainy do UE gwałtownie rośnie (zob. tabela 1). W 2017 r. wyniósł 17,53 mld USD i stanowił 40,5% całkowitego eksportu państwa. Było to więcej niż w 2014 r., kiedy wskaźnik był równy 17 mld USD. W 2018 r. eksport do państw członkowskich wzrósł do 20,16 mld USD i odpowiadał 42,6% całkowitego eksportu Ukrainy²⁰. Kluczowymi partnerami handlowymi pań-

19 Меморандум між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Республіки Білорусь про взаємодію у реалізації взаємовигідних проєктів в рамках ініціативи Європейського Союзу „Східне партнерство”, *Законодавство України*, 5.11.2009, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_155 [29.09.2019] [Memorandum mizh Ministerstvom zakordonnykh sprav Ukrainy ta Ministerstvom zakordonnykh sprav Respubliki Bilorus' pro vzaiemodiiu u realizatsii vzaiemovyhidnykh proektiv v ramkakh initsiatyvy levropeis'koho Soiuзу „Skhidne partnerstvo”, *Zakonodavstvo Ukrainy*, 5.11.2009, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_155, 29.09.2019]; I. Solonenko, op.cit., s. 127.

20 Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Ключові 10 досягнень Східного партнерства: український вимір*, [2019], s. 2, https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/10-klyuchovyh-dosyagnen-ShP_ukrayinskyj-vymir.pdf [9.09.2019] [Ukrains'ka natsional'na platforma Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnoho partnerstva, *Kliuchovi 10 dosiahnen' Skhidnoho partnerstva: ukrains'kyi vymir*, [2019], s. 2, [Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej • Rok 17 \(2019\) • Zeszyt 2](https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/10-klyuc-</p></div><div data-bbox=)

stwa w UE są: Polska, z którą obrót towarowy wyniósł 3,257 mld USD w eksporcie i 3,264 mld w imporcie, Włochy – 2,63 mld USD w eksporcie i 2,031 mld w imporcie oraz Niemcy – 2,2 mld USD w eksporcie i 5,983 mld w imporcie²¹. Biorąc pod uwagę fakt, że od stycznia do sierpnia 2019 r. Ukraina wyeksportowała do UE towary i usługi o łącznej wartości 10,28 mld USD, można prognozować dalsze zwiększenie dynamiki ukraińskiego eksportu do UE²².

Ważną konsekwencją tego procesu jest to, że dziesiątki nowych ukraińskich podmiotów eksportujących uzyskuje corocznie dostęp do rynku unijnego. W lutym 2019 r. na tym rynku aktywnie działało ponad 700 ukraińskich firm²³. Oznacza to, że Ukraina stopniowo dywersyfikuje swój eksport do państw członkowskich. Generalnie stopy wzrostu eksportu i importu są porównywalne. Jednak widać, że ukraiński eksport do UE przekroczył wskaźnik 2014 r. w roku 2017, podczas gdy wskaźnik importu w handlu z Unią wciąż nie osiągnął poziomu sprzed sześciu lat (zob. tabela 2). Jednocześnie rozwija się handel Ukrainy w ramach Partnerstwa Wschodniego. Tak więc w 2017 r. eksport towarów do pięciu państw partnerskich wzrósł o 29%, natomiast import o 30%²⁴.

hovyh-dosyagnen-ShP_ukrayinskyj-vymir.pdf, 9.09.2019]; Європейська правда, „Експорт українських товарів до ЄС зріс на 15%”, *Новини*, 15.02.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/02/15/645322/> [20.10.2019] [levropejs'ka pravda, „Eksport ukraїns'kykh tovariv do leS zris na 15%”, *Novyny*, 15.02.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/02/15/645322/>, 20.10.2019].

- 21 Сьогодні, „Україна і експорт до ЄС: продаємо сировину, а закуповуємо паливо”, 25.02.2019, <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/ukraina-i-eksport-v-es-prodaem-syre-a-zakupaem-toplivo-1224426.html> [29.10.2019] [S'ohodni, „Україна і експорт до leS: prodaiemo syrovynu, a zakupovuiemo palyvo”, 25.02.2019, <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/ukraina-i-eksport-v-es-prodaem-syre-a-zakupaem-toplivo-1224426.html>, 29.10.2019].
- 22 Державна служба статистики України, *Зовнішня торгівля України товарами у січні – серпні 2019 року*, Експрес-випуск, 15.10.2019, http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/10/139.pdf?fbclid=IwARomy_s8om1FHxfbDggN8s1kXwmnDG6xT32wHTnNpnAAy-a43uz3hs2AZMM [28.10.2019] [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, *Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy u sichni – serpni 2019 roku*, Експрес-випуск, 15.10.2019, http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/10/139.pdf?fbclid=IwARomy_s8om1FHxfbDggN8s1kXwmnDG6xT32wHTnNpnAAy-a43uz3hs2AZMM, 28.10.2019].
- 23 Сегодня, „Гройсман сообщил, сколько украинских компаний работают на рынке ЕС”, *Новости экономики*, 15.02.2019, <https://www.segodnya.ua/economics/enews/groysman-soobshchil-skolko-ukrainskih-kompaniy-rabotayut-na-rynke-es-1222148.html> [20.10.2019] [Segodnia, „Groisman soobshchil, skol'ko ukrainskikh kompanii rabotaiut na rynke ES”, *Novosti ekonomiki*, 15.02.2019, <https://www.segodnya.ua/economics/enews/groysman-soobshchil-skolko-ukrainskih-kompaniy-rabotayut-na-rynke-es-1222148.html>, 20.10.2019].
- 24 Національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Поступ України у виконанні двадцяти досягнень Східного партнерства до 2020 року. Моніторинговий*

Tabela 1. Wartość eksportu towarów z Ukrainy do UE w latach 2009-2019, mld USD (ceny bieżące)

Rok	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (8 mie- sięcy)
Wartość eksportu	9,5	13,05	17,97	17,08	16,76	17	13,02	13,5	17,53	20,16	13,98

Źródło: Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Ключові то досягнень Східного партнерства: український вимір*, s. 2; Державна служба статистики України, *Зовнішня торгівля України товарами у січні – серпні 2019 року*, Експрес-випуск, 15.10.2019, http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/10/139.pdf?fbclid=IwARomy_s8om1FHXfbDggN8s1kX-wmnDG6xT3zwHTnNpnAAy-a43uzshs2AZMM [28.10.2019].

Tabela 2. Wartość importu towarów z UE do Ukrainy w latach 2009-2019, mld USD (ceny bieżące)

Rok	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (8 mie- sięcy)
Wartość importu	15,39	19,1	25,75	26,16	27,05	21,07	15,33	17,14	20,8	23,8	16,15

Źródło: Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Ключові то досягнень Східного партнерства: український вимір*, s. 2; Державна служба статистики України, *Зовнішня торгівля України товарами у січні – серпні 2019 року*.

Ukraiński eksport do UE tradycyjnie składa się z produktów metalurgii żelaznej, zboża, maszyn elektrycznych, rud, tłuszczu i oleju, drewna i produktów drzewnych oraz materiałów energetycznych²⁵. Jednak w ostatnich latach struktura eksportu stopniowo się zmieniała. W rezultacie, jeśli w 2013 r. surowce i półprodukty stanowiły około połowy eksportu Ukrainy do Unii, to w 2018 r. państwo dostarczało głównie produkcję przetworzoną; wzrosła zwłaszcza sprzedaż oleju słonecznikowego. Dzięki wprowadzeniu europejskich wymogów dotyczących produkcji zwierzęcej zwiększył się eksport produkcji mlecznej. Poza tym wzrosła podaż maszyn, urządzeń oraz przyrządów²⁶.

zвіт Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства станом на 1 вересня 2018 року, s. 10, <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Postup-Ukrayiny-u-vykonanni-dvadsyaty-dosyagnen-Shidnogo-partnerstva-do-2020-roku.pdf> [20.10.2019] [Natsional'na platforma Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnoho partnerstva, *Postup Ukrainy u vykonanni dvadsyaty dosiahnen' Skhidnoho partnerstva do 2020 roku. Monitorynhovoyi zvit Ukrain's'koi natsional'noi platformy Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnoho partnerstva stanom na 1 veresnia 2018 roku*, s. 10, <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Postup-Ukrayiny-u-vykonanni-dvadsyaty-dosyagnen-Shidnogo-partnerstva-do-2020-roku.pdf>, 20.10.2019].

²⁵ Ibidem.

²⁶ Т. Зосименко, „Зона вільної торгівлі – палиця на два кінці”, *VoxUkraine*, 16.09.2019, <https://voxukraine.org/uk/connector/zona-vilnoyi-torgivli-palitsya-na-dva-kintsi/> [20.10.2019] [Т. Зосименко, „Зона вільної торгівлі – палиця на два кінці”, *VoxUkraine*, 16.09.2019, <https://voxukraine.org/uk/connector/zona-vilnoyi-torgivli-palitsya-na-dva-kintsi/>, 20.10.2019].

Analizując pozycję państw Partnerstwa Wschodniego wśród innych partnerów handlowych UE, warto zauważyć, że stanowią one jedynie niecałe 2% całkowitego obrotu towarowego UE, przy czym na Ukrainę przypada większa część. W 2018 r. była ona 23. pod względem wielkości partnerem UE w imporcie (1% całkowitego importu unijnego) i 20. w eksporcie UE (1% całkowitego eksportu)²⁷. Dla porównania Rosja zajmuje odpowiednio 3 (8%) i 4 (4%) miejsce w handlu z Unią²⁸.

Należy również zauważyć, że zwiększenie obrotów towarowych Ukrainy z Unią wzrasta ze względu na stopniowy spadek eksportu do Rosji. Mimo tego spośród państw świata to właśnie Rosja do 2018 r. pozostawała największym partnerem handlowym Ukrainy. Według Państwowej Służby Statystycznej Ukrainy eksport do Rosji w tym roku wyniósł 3,65 mld USD, a import – 8,09 mld USD²⁹. Redukcja eksportu związana była m.in. ze wstrzymaniem dostaw silników z turbodoładowaniem i ich części zapasowych, co w dużym stopniu wynikało z pełnej implementacji zakazu eksportu do Federacji Rosyjskiej towarów podwójnego zastosowania. Ponadto prawie całkowicie zaprzestano dostarczania otwartych wagonów kolejowych³⁰. Dopiero po ośmiu miesiącach 2019 r. doszło do sytuacji, kiedy obrót towarowy z Chinami (8,06 mld USD) przekroczył obrót towarowy z Rosją (7,11 mld USD). Przy tym Polska wyprzedziła Rosję pod względem wartości importu towarów z Ukrainy. Wartość eksportu do Rosji wyniosła w tym czasie 2,17 mld USD, do Polski 2,26 mld USD, natomiast do Chin 2,35 mld USD³¹.

27 Eurostat, „Ukraine-EU – international trade in goods statistics”, *Statistics Explained*, March 2019, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukraine-EU_-_international_trade_in_goods_statistics [7.10.2019].

28 Eurostat, „Russia-EU – international trade in goods statistics”, *Statistics Explained*, March 2019, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Russia-EU_-_international_trade_in_goods_statistics [14.10.2019].

29 О. Климчук, „Торгівля Росії та України: санкції залишаються, товарообіг зростає”, *DW, Економіка*, 7.08.2019, <https://www.dw.com/uk/torgivlja-rosii-ta-ukraini-sankcii-zalishajut'sja-tovaroobig-zrostaie/a-49909178> [20.10.2019] [O. Klymchuk, „Torhivlia Rosii ta Ukrainy: sanktsii zalyshajut'sia, tovaroobih zrostaie”, *DW, Ekonomika*, 7.08.2019, <https://www.dw.com/uk/torgivlja-rosii-ta-ukraini-sankcii-zalishajut'sja-tovaroobig-zrostaie/a-49909178>, 20.10.2019].

30 В. Мовчан, „Торгівля на гальмі: що трапилося з українським експортом у 2018 році”, *Європейська правда*, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/6/7093612/> [20.10.2019] [V. Movchan, „Torhivlia na hal'mi: shcho trapylosia z ukrains'kym eksportom u 2018 rotsi”, *Ukrains'ka pravda, levropejs'ka pravda*, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/6/7093612/>, 20.10.2019].

31 Державна служба статистики України, *op.cit.*

3.2. Uzyskanie ruchu bezwizowego z UE

Kwestia liberalizacji wizowej dla obywateli Ukrainy, którzy udają się do UE, stała się przedmiotem rozważań na szczycie „Ukraina – UE” w Paryżu w 2008 r., w Brukseli w 2010 r. oraz na szczycie „Partnerstwa Wschodniego” w Pradze w 2009 r. Właśnie podczas brukselskiego szczytu Ukraina jako pierwsze z państw Partnerstwa Wschodniego otrzymała od UE plan działania na rzecz liberalizacji reżimu wizowego dla krótkoterminowych podróży obywateli Ukrainy do państw UE (Visa Liberalisation Action Plan, VLAP). Mołdowa przystąpiła do VLAP w 2011 r. i otrzymała ruch bezwizowy 28 kwietnia 2014 r. Gruzja, która przystąpiła do VLAP w 2013 r., cieszyła się przywilejami ruchu bezwizowego już 28 marca 2017 r. Natomiast Ukraina dopiero 11 czerwca 2017 r. została wpisana na listę państw, których obywatele mogą podróżować bez wiz do państw w strefie Schengen na okres do 90 dni w dowolnym okresie 180-dniowym. Jest to 30 państw europejskich, z wyjątkiem Wielkiej Brytanii i Irlandii, a także Islandia, Liechtenstein, Norwegia oraz Szwajcaria, które nie wchodzą do UE, ale są członkami strefy Schengen.

Według Państwowej Służby Granicznej Ukrainy (PSGU) między 11 czerwca 2017 r. a 10 czerwca 2019 r. (czyli w ciągu pierwszych dwóch lat funkcjonowania ruchu bezwizowego) Ukraińcy wykonali 42,6 mln przejść przez granicę do UE, z czego 3 miliony stanowiły przejścia bezwizowe, a zatem na podstawie paszportów biometrycznych³². Warto jednak zaznaczyć, że PSGU liczy podróże bezwizowe tylko na podstawie „czystych” paszportów, czyli takich, które nie mają innych ważnych adnotacji. Oznacza to, że osoba, która przed rozpoczęciem ruchu bezwizowego posiadała paszport biometryczny wraz z wyrobioną wizą wielokrotną, najprawdopodobniej nie będzie uważana za „podróżnika bezwizowego” aż do terminu wygaśnięcia wizy.

32 Укрінформ, „Майже три мільйони українців за два роки скористалися безвізом з ЄС”, *Суспільство*, 11.06.2019, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2718766-majze-tri-miljoni-ukrainciv-za-dva-roki-skoristalisa-bezvizom-z-es.html> [20.10.2019] [Ukrinform, „Maizhe try mil'iony ukraintsiv za dva roky skoristalsia bezvizom z leS”, *Suspil'stvo*, 11.06.2019, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2718766-majze-tri-miljoni-ukrainciv-za-dva-roki-skoristalisa-bezvizom-z-es.html>, 20.10.2019].

3.3. Wdrożenie standardów UE

Państwom Partnerstwa Wschodniego UE oferuje również inne „mapy drogowe” reform. Dokumenty te często uzupełniają i rozszerzają układy o stowarzyszeniu, a w niektórych dziedzinach zawierają wymagania, których nie ma w układach stowarzyszeniowych. Jednym z nich jest Wspólny dokument roboczy „Partnerstwo Wschodnie – 20 wyników do 2020 r.: orientacja na kluczowe priorytety i wymierne wyniki” (dalej: „Wyniki 2020”), ogłoszony przez Komisję Europejską 15 grudnia 2016 r. (zaktualizowany w czerwcu 2017 r.). Określa on 20 celów, które państwa partnerskie powinny osiągnąć do 2020 r. Trzy z nich mają charakter ogólny: 1) społeczeństwo obywatelskie, 2) równość płci oraz 3) komunikacja strategiczna. Pozostałe pogrupowano w ramach czterech priorytetów: 1) Rozwój gospodarczy i możliwości rynkowe; 2) Wzmocnienie instytucji i dobrych rządów; 3) Łączność, efektywność energetyczna, środowisko i zmiany klimatu; 4) Mobilność i kontakty międzyludzkie³³. Analiza tego dokumentu pokazuje, że zakres zagadnień i obszarów, w których UE współpracuje z państwami Partnerstwa Wschodniego, ciągle rośnie. Warto przy tym zauważyć, że w przeciwieństwie do układu o stowarzyszeniu „Wyniki 2020” nie jest dokumentem obowiązkowym do wykonania.

W 2018 r. UE dokonała analizy przejściowych rezultatów realizacji tych celów³⁴. Ukraińska Narodowa Platforma Forum Społeczeństwa Obywatelskiego Partnerstwa Wschodniego przygotowała raport monitorujący *Поступ України у виконанні двадцяти досягнень Східного партнерства до 2020 року*, który stwierdził, że Ukraina efektywnie wykonuje założenia dokumentu. Państwo aktywnie dąży do osiągnięcia 17 z 20 wyników, zwłaszcza w dziedzinie walki z korupcją, reformy administracji publicznej, bezpieczeństwa, rozwoju małego i średniego biznesu, wdrożenia strefy wolnego handlu z UE, ochrony środowiska oraz liberalizacji wizowej. Tak zaawansowane postępy można wyjaśnić tym, że większość postawionych przed Ukrainą celów jest podobnych

33 European Commission, *Eastern Partnership – 20 Deliverables for 2020. Focusing on key priorities and tangible results*. Joint staff working document, Brussels, 9.6.2017. SWD(2017) 300 final, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_20_deliverables_for_2020.pdf [13.10.2019].

34 European Commission, *20 Deliverables for 2020: Monitoring – State of Play 2018*, [Brussels 2018], https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20_deliverables_2020_state_of_play_monitoring_sept_2018.pdf [20.10.2019].

do zadań zawartych w układzie o stowarzyszeniu. Jednocześnie państwo wykazało niewielkie postępy w dziedzinie reformowania sądownictwa, dostaw energii oraz harmonizacji rynków cyfrowych³⁵. Warto podkreślić, że na szczeblu państwowym Ukraina nie ma mechanizmu monitorowania realizacji „Wyników 2020”. To z kolei zawężyło możliwości wykorzystania instrumentów Partnerstwa Wschodniego w trakcie implementacji układu stowarzyszeniowego.

Jedną z ogólnych rekomendacji Narodowej Platformy Forum Społeczeństwa Obywatelskiego Partnerstwa Wschodniego było polecenie dopracowania „Wyników 2020” z uwzględnieniem perspektyw rozwoju Partnerstwa Wschodniego po 2020 r. Wiąże się go z wdrożeniem koncepcji „Partnerstwa Wschodniego Plus” (PW+) w celu głębszej integracji państw, które podpisały już układy stowarzyszeniowe, z UE w poszczególnych sektorach (unia celna, rynek cyfrowy, unia energetyczna i strefa Schengen). Warto zauważyć, że od 2018 r. Ukraina metodycznie stosuje zasady tej koncepcji w ramach dwustronnej współpracy z Unią.

Podczas 20. szczytu „Ukraina – UE” w Brukseli 9 lipca 2018 r. zostały wyznaczone cztery priorytetowe obszary korelacji w celu wzmocnienia stowarzyszenia politycznego i integracji gospodarczej Ukrainy i UE w sferze rynku cyfrowego, polityki celnej, energetyki, sprawiedliwości, wolności oraz bezpieczeństwa. Idąc tym tropem, ukraińskie władze przygotowały projekty „map drogowych” dotyczących integracji Ukrainy z unijnym rynkiem energetycznym i cyfrowym, a także opracowały nowe projekty współpracy z Unią w dziedzinie sprawiedliwości, wolności oraz bezpieczeństwa. Dokumenty zostały następnie przekazane stronie europejskiej³⁶. Idea integracji z poszczególnymi sektorami gospodarki unijnej realizuje się poprzez uaktualnienie załączników do układu o stowarzyszeniu. W związku z tym 6 czerwca 2019 r. Rada Najwyższa Ukrainy ratyfikowała nową wersję aneksu

35 Національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Поступ України у виконанні двадцяти досягнень Східного партнерства до 2020 року* [Natsional'na platforma Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnoho partnerstva, *Postup Ukrainy u vykonanni dvadtsiaty dosiahnen' Skhidnoho partnerstva do 2020 roku*].

36 З. М. Макаруха, *10-а річниця заснування ініціативи ЄС “Східне Партнерство”: нагода обговорити майбутнє партнерства після 2020*, „Журнал європейського і порівняльного права” 2018, вип. 9 (2), s. 19-20 [Z. M. Makarukha, *10-a richnytsia zasnuvannia initsiatyvy leS “Skhidne Partnerstvo”: nahoda obhovoryty maibutnie partnerstva pislia 2020*, „Zhurnal ievropeis'koho i porivnial'noho prava” 2018, vyp. 9 (2), s. 19-20].

w dziedzinie energetyki, który ma sprzyjać integracji Ukrainy z unijnym rynkiem wewnętrznym w sektorach gazu i energii elektrycznej³⁷.

3.4. Dostęp do programów UE

Państwa partnerskie mają możliwość uczestnictwa zarówno w programach organizowanych w ramach Partnerstwa Wschodniego, jak też EPS. Programy te mają na celu rozwój małego i średniego biznesu, edukacji, kultury, nauki i innowacji, mobilności akademickiej, infrastruktury miejskiej oraz innych dziedzin. Obejmują one następujące inicjatywy: EU4Business, EU4Energy, EU4Youth, EU4Climate, EU4Environment, „Kreatywna Europa”, „Kultura i Kreatywność”, „Prezydenci Miast dla Wzrostu Gospodarczego” (M4EG), „Erasmus” i „Erasmus+”, „Horyzont 2020”, „Zintegrowane Zarządzanie Granicami” i inne³⁸.

Przykładowo EU4Business stanowi serię projektów i programów do finansowania małego i średniego biznesu oraz zapewnienia im dostępu do europejskich rynków i wiedzy. Jak wiadomo, małe i średnie przedsiębiorstwa w państwach europejskich tworzą około dwóch trzecich miejsc pracy, podczas gdy w państwach Partnerstwa Wschodniego wskaźnik ten w 2017 r. dochodził do jednej drugiej. Aby zmniejszyć tę rozbieżność w państwach Partnerstwa Wschodniego, UE i Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (EBOiR) uruchomiły wspomniany program. W ramach tej inicjatywy m.in. zapewniano szkolenia, seminaria, organizowano delegacje handlowe na rynki UE. Poza tym biznesmeni mają dostęp do konsultacji eksperckich i wsparcia technicznego, natomiast przedsiębiorstwa uzyskują inwestycje i kredyty na prowadzenie działalności biznesowej. Wreszcie inicjatywa ułatwia dialog między rządem a biznesem, a także między przedsiębiorstwami Unii i Partnerstwa Wschodniego.

W latach 2009-2017 w ramach inicjatywy EU4Business banki partnerskie (EBOiR, Europejski Bank Inwestycyjny, Bank Światowy, Niemiecki Bank Rozwoju, Eurochambres) udzieliły przedsiębiorcom państw

37 Економічна правда, „Рада схвалила оновлений 'енергетичний' додаток до Угоди з ЄС”, *Новини*, 6.06.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/06/6/648514/> [19.10.2019] [Ekonomiczna pravda, „Rada skhvalyla onovleni 'enerhetychnyi' dodatok do Uhody z leS”, *Novyny*, 6.06.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/06/6/648514/>, 19.10.2019].

38 Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Ключові 10 досягнень*, s. 3 [Ukrains'ka natsional'na platforma Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnoho partnerstva, *Kliuchovi 10 dosiahnen'*, s. 3].

partnerskich ponad 1,96 mld euro kredytów. Wynikiem realizacji programu było powstanie ponad 28 tys. nowych miejsc pracy. Przeszło 66 tys. małych i średnich przedsiębiorstw skorzystało z pomocy UE, a 11 tys. osób odbyło szkolenia. Ponadto przedsiębiorstwa Ukrainy, Gruzji i Mołdawii, czyli państw, które podpisały układy o stowarzyszeniu i weszły do strefy wolnego handlu z UE, mają dostęp do dodatkowego finansowania grantowego w wysokości około 200 mln euro. Fakt ten z kolei umożliwił im przyciągnięcie jeszcze co najmniej 2 mld euro nowych inwestycji³⁹. Warto dodać, że to właśnie na Ukrainę idą największe sumy przeznaczone na realizację projektów EU4Business.

Ukraina jest też jednym z największych beneficjentów programu „Erasmus+” w regionie Partnerstwa Wschodniego. Program ten jest wynikiem połączenia siedmiu europejskich inicjatyw w dziedzinie edukacji, nauki i sportu, realizowanych przez Komisję Europejską w latach 2007-2013. Erasmus+ wspiera projekty partnerskie, działania i mobilność w dziedzinie edukacji, kształcenia zawodowego, polityki młodzieżowej i sportu w okresie 2014-2020. Budżet programu wynosi 14,7 mld euro⁴⁰. Od momentu włączenia Ukrainy do programu w 2014 r. do lata 2019 r. skorzystało z niego ponad 7250 ukraińskich studentów i około 3000 europejskich studentów i wykładowców⁴¹. Liczba ta w porównaniu z ogólną liczbą studentów na Ukrainie (ok. 1,5 mln) wydaje się znikoma. Niemniej wskaźnik ten pokazuje, że ukraińscy studenci i wykładowcy uzyskali możliwości rozwojowe, które wcześniej były dla nich niedostępne.

3.5. Stworzenie instytucjonalnej „architektury” Partnerstwa Wschodniego oraz wsparcie społeczeństwa obywatelskiego

Obszary i panele tematyczne Partnerstwa Wschodniego, spotkania ministrów spraw zagranicznych, inicjatywy przewodnie są ważnymi

39 A. Любарець, „EU4Business: європейський поштовх для українського бізнесу”, *Medium*, 27.04.2019, <https://medium.com/@euukrainecoop/eu4business-1ee251975703> [7.10.2019] [A. Liubarets, „EU4Business: ievropeis'kyi poshtovkh dlia ukrain's'koho biznesu”, *Medium*, 27.04.2019, <https://medium.com/@euukrainecoop/eu4business-1ee251975703>, 7.10.2019]; EU4Business, „About EU4Business”, *Discover EU4Business*, <http://www.eu4business.eu/about> [14.10.2019].

40 National Office Erasmus+UA, „Про програму Європейського Союзу – ERASMUS+”, <https://erasmusplus.org.ua/erasmus/pro-prohamu.html> [17.10.2019].

41 EU Neighbours, „Facts and Figures about EU-Ukraine Relations”, *East*, 8.07.2019, https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2019-07/EAP%20FACTSHEET%20UKRAINE_29.06.19_ENG.pdf [20.10.2019].

platformami dialogu między instytucjami UE a rządami narodowymi oraz okazją do przekazania problemów państw partnerskich władzom unijnym. Współpraca między parlamentami tych państw odbywa się w ramach Zgromadzenia Parlamentarnego EURONEST. Białoruś nie uczestniczyła dotąd w spotkaniach z powodów politycznych. W czerwcu 2018 r. utworzono Zgromadzenie Międzyparlamentarne „Ukraina-Mołdawia-Gruzja”. Z kolei dla biznesu otwarte zostało Forum Biznesowe Partnerstwa Wschodniego, a dla przedstawicieli władz lokalnych regionu – Konferencja Władz Lokalnych i Regionalnych (CORLEAP). Utworzone platformy dialogowe pomagają w harmonizacji polityk, jednoczeniu wysiłków włożonych w przeprowadzanie reform i pogłębianiu integracji sześciu państw partnerskich z Unią, a także w opracowaniu wizji przyszłości Partnerstwa Wschodniego.

Wspomniane wyżej FSO Partnerstwa Wschodniego zostało utworzone w celu współdziałania społeczności państw partnerskich i zwiększenia jej wpływu na rządy narodowe oraz instytucje unijne. Ponadto finansowane są programy stawiające nacisk na szkolenie i rozwój umiejętności organizacji społeczeństwa obywatelskiego. Są to m.in.: Regionalny mechanizm wsparcia społeczeństwa obywatelskiego Partnerstwa Wschodniego, Europejski Fundusz na rzecz Demokracji, program stypendialny dla liderów społeczeństwa obywatelskiego Partnerstwa Wschodniego, szkoła Partnerstwa Wschodniego oraz szereg innych inicjatyw⁴².

4. Poszukiwanie nowego formatu rozwoju Partnerstwa Wschodniego

Podpisanie układu o stowarzyszeniu i umowy o wolnym handlu oraz wprowadzenie reżimu bezwizowego z Unią pobudziły władze Ukra-

42 Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Ключові 10 досягнень*, s. 3-4 [Ukrains'ka natsional'na platforma Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnoho partnerstva, *Kliuchovi 10 dosiahnen'*, s. 3-4]; Я. Литвиненко, О. Машталер, „Что получила Украина в Восточном партнерстве: 10 достижений за 10 лет”, *Сегодня, Украина*, 31.05.2019, <https://www.segodnya.ua/ukraine/chto-poluchila-ukraina-v-vostochnom-partnerstve-10-dostizheniy-za-10-let-1277404.html> [9.09.2019] [Ia. Lytvynenko, O. Mashtaler, „Chto poluchila Ukraina v Vostochnom partnerstve: 10 dostizhenii za 10 let”, *Segodnia, Ukraina*, 31.05.2019, <https://www.segodnya.ua/ukraine/chto-poluchila-ukraina-v-vostochnom-partnerstve-10-dostizheniy-za-10-let-1277404.html>, 9.09.2019].

iny do dywersyfikacji Partnerstwa Wschodniego. W 2017 r. Ukraina wystąpiła z propozycją uruchomienia nowego formatu współpracy z państwami partnerskimi, który otrzymał nazwę PW+. Inicjatywa przewidywała zintensyfikowanie stosunków UE z tymi państwami, które podpisały układy stowarzyszeniowe. Jej celem miało być włączenie Ukrainy, Mołdawii i Gruzji do unii energetycznej, cyfrowej, celnej i do strefy Schengen oraz ściślejsza współpraca z UE w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony⁴³.

15 listopada 2017 r. Parlament Europejski (PE) poparł inicjatywę PW+ i włączył ją do tekstu rezolucji PE⁴⁴. Dokument m.in. wzywał do pogłębienia współpracy i znalezienia dodatkowych sposobów wspierania tych państw partnerskich, które osiągnęły znaczne rezultaty w przeprowadzeniu reform oczekiwanych przez UE. Mówił o perspektywie wejścia Ukrainy, Mołdawii i Gruzji do unii celnej, energetycznej i cyfrowej, jak też do strefy Schengen. Zawierał również obietnice zwiększenia dostępu do rynku wewnętrznego UE, integracji do unijnej infrastruktury transportowej, partnerstwa przemysłowego, zwiększenia udziału w programach i agencjach unijnych, zniesienia roamingu oraz dalszej współpracy w dziedzinie wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony (WPBiO). Poza tym proponowano utworzenie dla wspomnianych trzech państw funduszu powierniczego, który umożliwiałby szybką i elastyczną reakcję Unii na sytuacje kryzysowe i pokryzysowe w tym regionie. Środki z tego funduszu zamierzano inwestować w projekty skierowane na poprawę infrastruktury społecznej i gospodarczej. Dokument zalecał też zwiększenie wsparcia dla reform gospodarczych i modernizację obecnego Partnerstwa Wschodniego. Rezolucja została przedłożona jako rekomendacja Radzie UE, Komisji Europejskiej

43 Z. M. Makarukha, op.cit., s. 19 [Z. M. Makarukha, op.cit., s. 19]; A. Лавренюк, „Саміт «СхП»: амбіційна Україна, обережний ЄС та троянські партнери”, *Українформ*, 25.11.2017, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2351692-samit-shp-ambicijna-ukraini-oberezhnij-es-ta-troianski-partneri.html> [6.10.2019] [A. Lavreniuk, „Samit «SkhP»: ambitsiina Ukraina, oberezhnyi leS ta troians'ki partneri”, *Ukrinform*, 25.11.2017, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2351692-samit-shp-ambicijna-ukraini-oberezhnij-es-ta-troianski-partneri.html>, 6.10.2019].

44 European Parliament, European Parliament recommendation of 15 November 2017 to the Council, the Commission and the EEAS on the Eastern Partnership, in the run-up to the November 2017 Summit (2017/2130(INI)), 15.11.2017, http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0440_EN.html [18.10.2019].

oraz Europejskiej Służbie Działań Zewnętrznych do rozpatrzenia na kolejnym szczycie Partnerstwa Wschodniego⁴⁵.

23 listopada 2017 r. inicjatywa PW+ stała się ważnym elementem Deklaracji Europejskiej Partii Ludowej w sprawie szczytu Partnerstwa Wschodniego w Brukseli⁴⁶. Jednak podczas szczytu, który odbył się 24 listopada 2017 r., idea wdrożenia nowego formatu Partnerstwa Wschodniego nie znalazła wsparcia na szczepku szefów państw i rządów. W rezultacie inicjatywa nie została włączona do tekstu Wspólnej deklaracji ze szczytu⁴⁷. Jednocześnie w dokumencie wspomniano o możliwym zaangażowaniu do inicjatyw Partnerstwa Wschodniego „państw trzecich” spoza UE i państw partnerskich.

5. Propozycje zmian w Partnerstwie Wschodnim

W kontekście nowej rzeczywistości geopolitycznej polityka Partnerstwa Wschodniego oraz mechanizmy jej realizacji wymagają rewizji strukturalnej i wdrożenia podejścia programowego. Jednym z możliwych wariantów jest podzielenie państw na podstawie określonych kryteriów na dwie lub więcej grup (kategorii). Takim kryterium może być stosunek do integracji europejskiej. Do pierwszej grupy odpowiednio wejdą te państwa, które wiążą swoją przyszłość z UE oraz które intensywnie implementują prawodawstwo europejskie i przygotowują swoje rynki do integracji. Kraje te mają więcej obowiązków, ale jednocześnie powinny otrzymać więcej praw w określonych kwestiach w porównaniu z przedstawicielami innej grupy. Druga grupa

45 Ibidem; Parlament Europejski, „Posłowie chcą pogłębiać stosunki UE z Ukrainą, Gruzją i Mołdawią”, *Aktualności*, 7.11.2017, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/world/20171030STO87111/poslowie-chca-poglebiac-stosunki-ue-z-ukraina-gruzja-i-moldawia> [18.10.2019].

46 Міністерство закордонних справ України, Декларація Європейської народної партії щодо Брюссельського саміту СхП, 23.11.2017, <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/61594-deklaracija-jevropejskoji-narodnoji-partiji-shhodo-bryussel'skogo-samitu-skhp> [6.10.2019] [Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy, Deklaratsiia ievropeis'koji narodnoji partii shhodo Briussel's'koho samitu SkhP, 23.11.2017, <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/61594-deklaracija-jevropejskoji-narodnoji-partiji-shhodo-bryussel'skogo-samitu-skhp>, 6.10.2019].

47 European External Action Service, *Спільна декларація Саміту Східного партнерства*, Bruxelles 25/11/2017, https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk/36220/Спільна%20декларация%20Саміту%20Східного%20партнерства [6.10.2019] [European External Action Service, *Spil'na deklaratsiia Samitu Skhidnoho partnerstva*, Bruxelles 25/11/2017, https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk/36220/Спільна%20декларация%20Саміту%20Східного%20партнерства, 6.10.2019].

obejmie państwa, które opowiadają się za rozwojem dobrosąsiedzkich stosunków z UE, ale bez dalszej integracji. Jednocześnie taki rodzaj relacji może doprowadzić w przyszłości do pewnych form ściślejszego współdziałania. Ważne jest przy tym zrozumienie faktu, że dla każdego państwa kryteria mogą być zupełnie inne, a zatem nie należy wykluczyć możliwości zastosowania indywidualnego podejścia do każdego z nich.

Przeformatowanie stosunków w ramach Partnerstwa Wschodniego możliwe jest poprzez wprowadzenie podejścia programowego, które przewidywałoby wyraźne przywiązanie do określonych celów, zadań, terminów ich realizacji, metod itp. Najważniejsze jest to, żeby cele były nie tylko konkretne, lecz także wymierne. Proces ich osiągania również powinien być wymierny, na przykład za pomocą wskaźników wydajności (ang. *performance metrics*), które z kolei pomogą korygować stosowane podejścia. Wskaźniki te należy standaryzować jeśli nie dla wszystkich, to dla określonych państw należących do tej lub innej grupy. W obecnej chwili ważne jest ustalenie, na jakim poziomie znajdują się państwa i jakie zasadnicze problemy występują w każdej z wyodrębnionych grup. Następnie należy dostosować unijną politykę i wykorzystywane w ramach partnerstwa mechanizmy do sytuacji i konkretnej kategorii państw z ich problemami.

Wnioski

W ciągu dziesięciu lat, które upłynęły od zapoczątkowania inicjatywy Partnerstwa Wschodniego, sytuacja geopolityczna w regionie oraz wewnątrzpolityczna konfiguracja w UE zmieniły się zasadniczo. Do zmian o różnym ukierunkowaniu i intensywności doszło również w państwach partnerskich. W tym czasie osiągnięto znaczące wyniki pod względem stowarzyszenia politycznego, stosunków gospodarczych i konwergencji regulacyjnej. Najbardziej istotnym rezultatem okazała się intensyfikacja handlu, która była możliwa dzięki podpisaniu umów o pogłębionych i kompleksowych strefach wolnego handlu, będących częścią układów o stowarzyszeniu. Jednak obecnie program ten nie jest na liście strategicznych sukcesów UE, w szczególności dlatego, że nie usunął żadnych problemów w sferze bezpieczeństwa sześciu państw partnerskich i nie pomógł rozwiązać ich sporów terytorialnych. Faktycznie w tej chwili w UE nie ma konsensusu co do

ostatecznego celu wzmocnienia relacji ze wschodnimi sąsiadami. Taka strategiczna niejednoznaczność może spowolnić postęp w reformach w państwach partnerskich i zmniejszyć nawet istniejące tempo euro-integracji, co w przyszłości może nawet zakwestionować efektywność samego Partnerstwa Wschodniego.

Na koniec warto podkreślić, że Polska jako inicjator Partnerstwa Wschodniego może podjąć trud jego przeformatowania w wersję Partnerstwo Wschodnie 2.0. W rezultacie kraj ten, podobnie jak państwa V4, nie straci przywództwa w regionie, a jednocześnie przerobi i adaptuje ramy odnowionej inicjatywy do celów swojej polityki wewnętrznej i zagranicznej. Z ważności wzmocnienia Partnerstwa Wschodniego zdaje sobie sprawę szef polskiej dyplomacji Jacek Czaputowicz, który 11 lipca 2019 r., podczas XVI Konferencji Międzynarodowej „Europejska droga Gruzji” w Batumi, mówił o tym, że należy przekonać wszystkie kraje członkowskie do konieczności kontynuowania programu Partnerstwa Wschodniego, a nawet wyniesienia go na wyższy poziom⁴⁸. Tę myśl rozwinął w artykule *Future of the Eastern Partnership: The Polish view*, w którym napisał o potrzebie sformułowania nowego podejścia co do państw partnerskich w obszarach zbliżenia przepisów, ustroju instytucjonalnego i współpracy sektorowej. Instytucjonalizacja, w opinii ministra, mogłaby polegać na stworzeniu sekretariatu Partnerstwa Wschodniego, mechanizmu rotacyjnego prezydencji oraz regionalnej strefy gospodarczej państw partnerskich⁴⁹. W związku z powyższym na obecnym etapie Partnerstwo Wschodnie wymaga zdecydowanej powtórnej analizy i opracowania zróżnicowanego podejścia, które odpowiadałoby potrzebom, oczekiwaniom oraz interesom wszystkich stron. Dlatego też UE powinna zaproponować wystarczająco atrakcyjny model współpracy, mający na celu wspieranie reform proeuropejskich w państwach partnerskich.

48 M. Roszak, „Czaputowicz: należy wynieść Partnerstwo Wschodnie na wyższy poziom”, *Polska Agencja Prasowa*, 11.07.2019, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C481949%2Cczaputowicz-nalezy-wyniesc-partnerstwo-wschodnie-na-wyzszy-poziom.html> [19.10.2019].

49 J. Czaputowicz, „Future of the Eastern Partnership: The Polish view”, *EURACTIV*, 13.05.2019, <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/opinion/future-of-the-eastern-partnership-the-polish-view/> [18.10.2019].

Bibliografia

- Adamczyk A., *Znaczenie Europejskiej Polityki Sąsiedztwa dla budowania stosunków z państwami Europy Wschodniej*, [w:] *Rola Polski w kształtowaniu polityki wschodniej Unii Europejskiej na przykładzie Ukrainy*, red. J. Borkowski, Warszawa 2006, s. 25-36.
- Barburska O., Milczarek D., *Polityka wschodnia Unii Europejskiej: porażka czy sukces?*, Warszawa 2014.
- Benedyczak J., Dyrner A. M., Gibadło L., Kaca E., Pieńkowski J., Szeligowski D., *Wizja rozwoju Partnerstwa Wschodniego po 2020 roku*, red. E. Kaca, Warszawa 2019.
- Böttger K., *Die Entstehung und Entwicklung der Europäischen Nachbarschaftspolitik: Akteure und Koalitionen*, Baden-Baden 2010. (*Europäische Schriften*, 87).
- Bouris D., Schumacher T., *The Revised European Neighbourhood Policy: Continuity and Change in EU Foreign Policy*, London [2017].
- Commission of the European Communities, *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 11.3.2003, COM(2003) 104 final, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/como3_104_en.pdf [21.09.2019].
- Council of the European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009*, Brussels, 7.05.2009, 8435/09 (Presse 78), https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf [20.10.2019].
- Czaputowicz J., „Future of the Eastern Partnership: The Polish view”, *EU-RACTIV*, 13.05.2019, <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/opinion/future-of-the-eastern-partnership-the-polish-view/> [18.10.2019].
- EU Neighbours, „Facts and Figures about EU-Ukraine Relations”, *East*, 8.07.2019, https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2019-07/EAP%20FACTSHEET%20UKRAINE_29.06.19_ENG.pdf [20.10.2019].
- EU4Business, „About EU4Business”, *Discover EU4Business*, <http://www.eu4business.eu/about> [14.10.2019]
- European Commission, *20 Deliverables for 2020: Monitoring – State of Play 2018*, [Brussels 2018], https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20_deliverables_2020_state_of_play_monitoring_sept_2018.pdf [20.10.2019].
- European Commission, *Eastern Partnership – 20 Deliverables for 2020. Focusing on key priorities and tangible results*. Joint staff working document, Brussels, 9.6.2017. SWD(2017) 300 final, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_20_deliverables_for_2020.pdf [13.10.2019].
- European External Action Service, *Спільна декларація Саміту Східного партнерства*, Bruxelles 25/11/2017, <https://eeas.europa.eu/delegations/>

- ukraine_uk/36220/Спільна%20декларація%20Саміту%20Східного%20партнерства [6.10.2019].
- European Parliament, European Parliament recommendation of 15 November 2017 to the Council, the Commission and the EEAS on the Eastern Partnership, in the run-up to the November 2017 Summit (2017/2130(INI)), 15.11.2017, http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0440_EN.html [18.10.2019].
- Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej: geneza, doświadczenia, perspektywy*, red. J. Fiszer, Warszawa 2012.
- Eurostat, „Russia-EU – international trade in goods statistics”, *Statistics Explained*, March 2019, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Russia-EU_-_international_trade_in_goods_statistics [14.10.2019].
- Eurostat, „Ukraine-EU – international trade in goods statistics”, *Statistics Explained*, March 2019, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukraine-EU_-_international_trade_in_goods_statistics [7.10.2019].
- Górka S., *Drugorzędna polityka o dużych perspektywach rozwoju. Rzecz o polityce wschodniej UE*, [w:] *Polska w grze międzynarodowej. Geopolityka i sprawy wewnętrzne*, Kraków 2010, <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=227> [20.10.2019].
- Kalicka-Mikołajczyk A., *Ramy prawne i zasady unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec partnerów wschodnich*, Wrocław 2013. (*Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, nr 30).
- Korosteleva E. A., *“The Politics” and “the Political” of the Eastern Partnership Initiative: Reshaping the Agenda*, Abingdon – New York 2018.
- Marcinkowska P., *Europejska Polityka Sąsiedztwa: Unia Europejska i jej sąsiedzi – wzajemne relacje i wyzwania*, Warszawa 2011.
- National Office Erasmus+UA, „Про програму Європейського Союзу – ERASMUS+”, <https://erasmusplus.org.ua/erasmus/pro-prohramu.html> [17.10.2019].
- Nitzske A., *W kierunku nowej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2016, nr 10, s. 381-396.
- Parlament Europejski, „Posłowie chcą pogłębiać stosunki UE z Ukrainą, Gruzją i Mołdawią”, *Aktualności*, 7.11.2017, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/world/20171030STO87111/poslowie-chca-poglebiac-stosunki-ue-z-ukraina-gruzja-i-moldawia> [18.10.2019].
- Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States and Ukraine*, „Official Journal of the European Communities”, 19.02.1998, vol. 41, L 49, s. 3-39, <http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=yes&treatyTransId=659> [9.09.2019].
- Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej*, red. M. Greła, Z. Rapacki, Warszawa 2016. (*Monografie – Akademia Finansów i Biznesu Vistula*).

- Piskorska B., *Soft power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017.
- Presidency Conclusions. Helsinki European Council 10 and 11 December 1999, C/99/3000, Commission européenne, https://europa.eu/rapid/press-release_PRES-99-3000_en.htm?locale=FR [20.10.2019].
- Roszak M., „Czaputowicz: należy wynieść Partnerstwo Wschodnie na wyższy poziom”, *Polska Agencja Prasowa*, 11.07.2019, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C481949%2CCzaputowicz-nalezy-wyniesc-partnerstwo-wschodnie-na-wyzszy-poziom.html> [19.10.2019].
- Solonenko I., *Added Value? Eastern Partnership and EU-Ukraine Bilateral Relations*, „Internationale Politik und Gesellschaft” 2011, Bd. 3, s. 120-133.
- Stępniewski T., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej w dobie wstrząsów i przemian Europy Wschodniej*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs” 2017, no. 3, s. 183-193.
- Stępniewski T., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4 (51), s. 242-256.
- Stępniewski T., *Patrząc na Wschód: Unia Europejska wobec niestabilnego wschodniego sąsiedztwa*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2017, nr 11, s. 57-69.
- Stępniewski T., *The Ukraine Crisis and European Union's Eastern Partnership Revisited*, „Studia Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio K – Politologia, 2016, vol. 23, no. 1, s. 7-15.
- Szeligowski D., *Partnerstwo Wschodnie. Analiza efektywności na przykładzie Ukrainy*, WSiLiZ Working Paper Series, październik 2013, http://working-papers.wsiz.pl/pliki/working-papers/Szeligowski_WPS%204_102013.pdf [20.10.2019].
- The European Neighbourhood Policy in a Comparative Perspective: Models, Challenges, Lessons*, ed. S. Gstöhl, London – New York 2016.
- The European Neighbourhood Policy in Perspective: Context, Implementation and Impact*, eds. R. Whitman, S. Wolff, Basingstoke 2012. (*Palgrave studies in European Union politics*).
- Theorizing the European Neighbourhood Policy*, eds. S. Gstöhl, S. Schunz, Abingdon 2017.
- Zarembko K., Litra L., *Ukraine. New engines for the partnership*, [w:] *The Eastern Partnership a Decade On: Looking Back, Thinking Ahead*, eds. S. Secrieru, S. Saari, Chaillot Paper, 153, [Paris] 2019, s. 28-41.
- Грінченко О., *Європейська політика сусідства як підґрунтя для співробітництва Європейського Союзу з Україною*, „Європейське право” 2012, № 2-4, s. 208-214 [Hrinenko O., *Ievropeis'ka polityka susidstva iak pidgruntia dlia spivrobitnytstva Ievropeis'koho Soiuzu z Ukraїnoiu*, „Ievropeis'ke pravo” 2012, no. 2-4, s. 208-214].
- Державна служба статистики України, *Зовнішня торгівля України товарами у січні – серпні 2019 року*, Експрес-випуск, 15.10.2019, http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/10/139.pdf?fbclid=IwARomy_s80

- m1FHxfbDggN8s1kXwmnDG6xT32wHTnNpnAAy-a43uzhs2AZMM [28.10.2019] [Derzhavna sluzhba statystyky Ukraïny, *Zovnishnia torhivlia Ukraïny tovaramy u sichni – serpni 2019 roku*, Ekspres-vypusk, 15.10.2019, http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/10/139.pdf?fbclid=IwARomy_s8om1FHxfbDggN8s1kXwmnDG6xT32wHTnNpnAAy-a43uzhs2AZMM, 28.10.2019].
- Економічна правда, „Рада схвалила оновлений ‘енергетичний’ додаток до Угоди з ЄС”, *Новини*, 6.06.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/06/6/648514/> [19.10.2019] [Ekonomichna pravda, „Rada skhvalyla onovleni ‘enerhetychnyi’ dodatok do Uhody z IeS”, *Novyny*, 6.06.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/06/6/648514/>, 19.10.2019].
- Европейська правда, „Експорт українських товарів до ЄС зріс на 15%”, *Новини*, 15.02.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/02/15/645322/> [20.10.2019] [Ievropeis’ka pravda, „Eksport ukraïns’kykh tovariv do IeS zris na 15%”, *Novyny*, 15.02.2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/02/15/645322/>, 20.10.2019].
- Зосименко Т., „Зона вільної торгівлі – палиця на два кінці”, *VoxUkraine*, 16.09.2019, <https://voxukraine.org/uk/connector/zona-vilnoyi-torgivli-palitsya-na-dva-kintsi/> [20.10.2019] [Zosymenko T., „Zona vil’noi torhivli – palytsia na dva kintsi”, *VoxUkraine*, 16.09.2019, <https://voxukraine.org/uk/connector/zona-vilnoyi-torgivli-palitsya-na-dva-kintsi/>, 20.10.2019].
- Климчук О., „Торгівля Росії та України: санкції залишаються, товарообіг зростає”, *DW, Економіка*, 7.08.2019, <https://www.dw.com/uk/torgivlja-rosii-ta-ukraïni-sankcii-zalishajut-sja-tovaroobig-zrostaie/a-49909178> [20.10.2019] [Klymchuk O., „Torhivlia Rosii ta Ukraïny: sanktsii zalyshaiut’sia, tovaroobih zrostaie”, *DW, Ekonomika*, 7.08.2019, <https://www.dw.com/uk/torgivlja-rosii-ta-ukraïni-sankcii-zalishajut-sja-tovaroobig-zrostaie/a-49909178>, 20.10.2019].
- Лавренюк А., „Саміт «СхП»: амбіційна Україна, обережний ЄС та троянські партнери”, *Українформ*, 25.11.2017, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2351692-samit-shp-ambicijna-ukraini-obereznij-es-ta-troanski-partneri.html> [6.10.2019] [Lavreniuk A., „Samit «SkhP»: ambitsiina Ukraïna, oberezhnyi IeS ta troians’ki partnery”, *Ukrinform*, 25.11.2017, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2351692-samit-shp-ambicijna-ukraini-obereznij-es-ta-troanski-partneri.html>, 6.10.2019].
- Литвиненко Я., Машталер О., „Что получила Украина в Восточном партнерстве: 10 достижений за 10 лет”, *Сегодня, Украина*, 31.05.2019, <https://www.segodnya.ua/ukraine/chto-poluchila-ukraina-v-vostochnom-partnerstve-10-dostizheniy-za-10-let-1277404.html> [9.09.2019] [Lytyvnenko Ia., Mashtaler O., „Chto poluchila Ukraina v Vostochnom partnerstve: 10 dostizhenii za 10 let”, *Segodnia, Ukraina*, 31.05.2019, <https://www.segodnya.ua/ukraine/chto-poluchila-ukraina-v-vostochnom-partnerstve-10-dostizheniy-za-10-let-1277404.html>, 9.09.2019].

- Любарець А., „EU4Business: європейський поштовх для українського бізнесу”, *Medium*, 27.04.2019, <https://medium.com/@euukrainecoop/eu4business-1ee251975703> [7.10.2019] [Liubarets' A., „EU4Business: ievropeis'kyi poshtovkh dlia ukrains'koho biznesu”, *Medium*, 27.04.2019, <https://medium.com/@euukrainecoop/eu4business-1ee251975703>, 7.10.2019].
- Макаруха З. М., *10-а річниця заснування ініціативи ЄС “Східне Партнерство”: нагода обговорити майбутнє партнерства після 2020*, „Журнал європейського і порівняльного права” 2018, вип. 9 (2), s. 17-26 [Makarukha Z. M., *10-a richnytsia zasnivannia initsiatyvy IeS “Skhidne Partnerstvo”: nahoda obhovoryty maibutnie partnerstva pislia 2020*, „Zhurnal ievropeis'koho i porivnial'noho prava” 2018, vup. 9 (2), s. 17-26].
- Меморандум між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Республіки Білорусь про взаємодію у реалізації взаємовигідних проєктів в рамках ініціативи Європейського Союзу “Східне партнерство”, *Законодавство України*, 5.11.2009, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_155 [29.09.2019] [Memorandum mizh Ministerstvom zakordonnykh sprav Ukraïny ta Ministerstvom zakordonnykh sprav Respubliky Bilorus' pro vzaïemodiiu u realizatsii vzaïemovyhidnykh proektiv v ramkakh initsiatyvy Ievropeis'koho Soiuzu „Skhidne partnerstvo”, *Zakonodavstvo Ukraïny*, 5.11.2009, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_155, 29.09.2019].
- Міністерство закордонних справ України, Декларація Європейської народної партії щодо Брюссельського саміту СхП, 23.11.2017, <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/61594-deklaracija-jevropejskoji-narodnoji-partiji-shhodo-bryusselysykogo-samitu-skhp> [6.10.2019] [Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukraïny, Deklaratsiia Ievropeis'koï narodnoï partii shchodo Briussel's'koho samitu SkhP, 23.11.2017, <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/61594-deklaracija-jevropejskoji-narodnoji-partiji-shhodo-bryusselysykogo-samitu-skhp>, 6.10.2019].
- Міністерство закордонних справ України, „Про переговори між Україною та Європейським Союзом стосовно укладення Угоди про асоціацію”, <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/812> [28.09.2019] [Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukraïny, „Pro perehovory mizh Ukraïnoi ta Ievropeis'kym Soiuzom stosovno ukladennia Uhody pro asotsiatsiiu”, <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/812>, 28.09.2019].
- Мовчан В., „Торгівля на гальмі: що трапилося з українським експортом у 2018 році”, *Європейська правда*, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/6/7093612/> [20.10.2019] [Movchan V., „Torhivlia na hal'mi: shcho trapylosia z ukrains'kym eksportom u 2018 rotsi”, *Ievropeis'ka pravda*, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/6/7093612/>, 20.10.2019].
- Національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Поступи України у виконанні двадцяти досягнень Східного партнерства до 2020 року. Моніторинговий звіт Україн-*

- ської національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства станом на 1 вересня 2018 року, <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Postup-Ukrayiny-u-vykonanni-dvadsyaty-dosyagnen-Shidnogo-partnerstva-do-2020-roku.pdf> [20.10.2019] [Natsional'na platforma Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnogo partnerstva, *Postup Ukraïny u vykonanni dvadsyaty dosiahnen' Skhidnogo partnerstva do 2020 roku. Monitorynhovyi zvit Ukraïns'koï natsional'noï platformy Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnogo partnerstva stanom na 1 veresnia 2018 roku*, <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Postup-Ukrayiny-u-vykonanni-dvadsyaty-dosyagnen-Shidnogo-partnerstva-do-2020-roku.pdf>, 20.10.2019].
- «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу». Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98, *Законодавство України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98> [6.09.2019] [«Pro zatverdzhennia Stratehii intehtratsii Ukraïny do Ievropeis'koho Soiuzu». Ukaz Prezydenta Ukraïny vid 11.06.1998, no. 615/98, *Zakonodavstvo Ukraïny*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>, 6.09.2019].
- «Про Основні напрями зовнішньої політики України». Постанова Верховної Ради України від 2.07.1993 № 3360-XII, *Законодавство України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#086> [6.09.2019] [«Pro Osnovni napriamy zovnishn'oi polityky Ukraïny». Postanova Verkhovnoi Rady Ukraïny vid 2.07.1993, no. 3360-XII, *Zakonodavstvo Ukraïny*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#086>, 6.09.2019].
- Сегодня, „Гройсман сообщил, сколько украинских компаний работают на рынке ЕС”, *Новости экономики*, 15.02.2019, <https://www.segodnya.ua/economics/enews/groysman-soobshchil-skolko-ukrainskih-kompaniy-rabotayut-na-rynke-es-1222148.html> [20.10.2019] [Segodnia, „Groysman soobshchil, skol'ko ukrainskikh kompanii rabotaiut na rynke ES”, *Novosti ekonomiki*, 15.02.2019, <https://www.segodnya.ua/economics/enews/groysman-soobshchil-skolko-ukrainskih-kompaniy-rabotayut-na-rynke-es-1222148.html>, 20.10.2019].
- Сьогодні, „Україна і експорт до ЄС: продаємо сировину, а закуповуємо паливо”, 25.02.2019, <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/ukraina-i-eksport-v-es-prodaem-syre-a-zakupaem-toplivo-1224426.html> [29.10.2019] [S'ohodni, „Ukraïna i eksport do IeS: prodaiemo syrovynu, a zakupovuiemo palyvo”, 25.02.2019, <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/ukraina-i-eksport-v-es-prodaem-syre-a-zakupaem-toplivo-1224426.html>, 29.10.2019].
- Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, 14.06.1994, *Законодавство України*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012 [6.09.2019] [Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukraïnoiu i Ievropeis'kymy Spivtovarystvamy ta ikh derzhavamy-chlenamy, 14.06.1994, *Zakonodavstvo Ukraïny*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012, 6.09.2019].

- Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, *Ключові 10 досягнень Східного партнерства: український вимір*, [2019], https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/10-klyuchovyh-dosyagnen-ShP_ukrayinskyj-vymir.pdf [9.09.2019] [Ukrains'ka natsional'na platforma Forumu hromadians'koho suspil'stva Skhidnoho partnerstva, *Kliuchovi 10 dosiahnen' Skhidnoho partnerstva: ukraïns'kyi vymir*, [2019], https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/10-klyuchovyh-dosyagnen-ShP_ukrayinskyj-vymir.pdf, 9.09.2019].
- Укрінформ, „Майже три мільйони українців за два роки скористалися безвізом з ЄС”, *Суспільство*, 11.06.2019, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2718766-majze-tri-miljoni-ukraïnciv-za-dva-roki-skorystalisa-bezvizom-z-es.html> [20.10.2019] [Ukrinform, „Maizhe try mil'iony ukraïntsiv za dva roky skorystalysia bezvizom z IeS”, *Suspil'stvo*, 11.06.2019, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2718766-majze-tri-miljoni-ukraïnciv-za-dva-roki-skorystalisa-bezvizom-z-es.html>, 20.10.2019].
- УНІАН, „Какая Украине польза от «Восточного партнерства?»”, 16.10.2009, <https://www.unian.net/politics/218349-kakaya-ukraine-polza-ot-vostochnogo-partnerstva.html> [20.10.2019] [UNIAN, „Kakaia Ukraine pol'za ot «Vostochnogo partnerstva?»”, 16.10.2009, <https://www.unian.net/politics/218349-kakaya-ukraine-polza-ot-vostochnogo-partnerstva.html>, 20.10.2019].